MODELUL SLAVON VERSUS MODELUL LATIN ÎN TEXTELE BIBLICE ROMÂNEŞTI

Eugen Pavel[*]

1.1. Cercetarea influenţelor literare propagate în sfera vechiului scris românesc presupune decelarea aspectelor legate de preeminenţa limbilor sacre, ca limbi-sursă, care s-au consacrat la un moment dat în transmiterea operelor religioase fundamentale. Referindu-ne la originalele primelor traduceri ale textelor biblice, acestea sunt legate în mod organic de tradiţia medievală a culturii şi literaturii noastre, de o epocă în care se poate vorbi, după expresia lui N. Cartojan, de „un suflet românesc în formă slavonă". Alcătuite la început fragmentar, sub forma unor cărţi de sine stătătoare, între care *Psaltirea, Tetraevanghelul* şi *Apostolul* deveniseră cele mai răspândite în secolul al XVI-lea, ele sunt îndatorate, aşadar, în cea mai mare parte unui model slavon. Potrivit lui I.-A. Candrea[1], primele versiuni româneşti ale *Psaltirii* aparţin, cu excepţia *Psaltirii Hurmuzaki*, unei traduceri unice, care ar fi urmat o versiune asemănătoare cu cea sârbească a lui Branko Mladenović din 1346. Simpla ipoteză, emisă fără argumente în plus, nu va fi acceptată de către Ştefan Ciobanu, după care traducerea comună a psalmilor se revendică de la un text rutean, fapt motivat prin prezenţa în *Psaltirea Scheiană* a Crezului cu adausul „filioque", explicat prin „ofensiva" catolică din acest spaţiu[2]. Tot Şt. Ciobanu lansează ideea că prototipul psaltirilor din secolul al XVI-lea se regăseşte într-o *Psaltire slavo-română*, cu text alternativ, din care ar fi fost „extrase" ulterior versiunile unilingve[3], teorie împărtăşită mai târziu şi de G. Mihăilă[4]. Opinia privitoare la bilingvismul extins al primelor traduceri româneşti va fi privită cu rezerve de Ştefan Paşca[5] şi respinsă, mai categoric, de I. Gheţie. Acceptând funcţia didactică a textelor bilingve, cel din urmă autor consideră că acestea nu pot fi socotite drept singurele izvoare din care s-ar fi desprins toate transpunerile româneşti ale cărţilor sfinte[6].

---

[*] Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române.

[1] *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slovenește*, I, ediţiune critică, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Co, 1916, p. CX–CXII.

[2] Ştefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, ediţie îngrijită, note şi prefaţă de Dan Horia Mazilu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1989, p. 96.

[3] Idem, *Începuturile scrisului în limba românească*, în AAR, seria III, Mem. secţ. lit., tom. X, mem. 3, 1940–1941, p. 45.

[4] *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 243–244.

[5] Şt. Paşca, *Contribuţii la istoria începutului scrisului românesc*, în CL, I, 1956, nr. 1–4, p. 82–85.

[6] Ion Gheţie, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice,* Bucureşti, Editura Academiei, 1974, p. 201.

RITL, nr. 1–4, p. 23–36, Bucureşti, 2013

BDD-A6955 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:42 UTC)

Recapitulând rezultatele cercetărilor privind versiunile străine care au stat la baza celor dintâi traduceri în română ale Sfintei Scripturi, Alexandru Mareş formulează câteva concluzii pertinente pe baza criticii textuale[7]. Supoziția lui Candrea privind originalul PS se confirmă, însă numai parțial, sursa fiind o versiune intermediară între vechea traducere slavonă inițială, revăzută prin colaționarea cu textul grecesc (revizuire prezentă în manuscrisul lui Mladenović, ca şi în ms. sl. 205 BAR), şi variantele ulterioare în care a fost prelucrată această nouă redacție. În privința *Psaltirii Hurmuzaki*, care prezintă mai multe diferențieri textuale față de celelalte traduceri românești ale *Psaltirii*, este acreditată ideea că originalul se situează atât pe filiera noii redacții, cât şi a unor traduceri vechi glagolitice, de tipul *Psalterium Vindobonense* şi *Psalterium Sinaiticum*, sau al redacției paleoslave de tipul *Psalterium Bononiense*.

1.2. Traducerea celor patru evanghelii, transmisă prin cele două versiuni din secolul al XVI-lea, respectiv ediția sibiană din 1551–1553 şi ediția coresiană din 1561, alături de copia manuscrisă a lui Radu de la Măniceşti din 1574, se revendică tot de la un model slavon. Sintetizând problematica surselor fructificate în versiunile *Tetraevanghelului* românesc, vom reține, mai întâi, precizarea lui Emil Petrovici privind dependența traducerii tipărite între 1551 şi 1553 de textul slavon dispus în paralel, preluat din *Tetraevanghelul* apărut la Sibiu, în 1546, identic cu ediția imprimată de Macarie în 1512. Acesta ar aparține după E. Petrovici redacției bulgare, prezentând în unele situații şi forme proprii redacției sârbe sau ruse. Părerile privind izvorul *Tetraevanghelului* braşovean au înclinat, mai întâi, spre o versiune asemănătoare cu cea existentă în ediția slavonă a lui Coresi din 1562, diferită de cea macariană (M. Gaster). Predominante au fost însă punctele de vedere care susțineau că traducerea din 1561 este dependentă de versiunea *Tetraevanghelului* slavon al lui Macarie. Şi în acest caz, disociațiile lui Alexandru Mareş, după care versiunea coresiană nu s-a limitat la un izvor slavon unic, fiind rezultatul prelucrării mai multor surse, între care se detaşează ediția tipărită la Sibiu, confruntată cu o versiune slavonă de tip B (diferită de cea macariană de tip A), au fost decisive sub raportul clarificărilor filologice. Autorul admite, totodată, că versiunea nou elaborată a evangheliilor s-a constituit, inițial, sub forma unui text biling, care s-ar fi conservat fragmentar în copia din *Codicele Bratul* (1559–1560).

2.1. Versiunile slavone nu au fost singurele invocate în privința surselor posibile ale traducerilor românești din secolul al XVI-lea. După ce constatase mai multe divergențe față de formularul slavon, Emil Petrovici afirma în studiul introductiv la ediția din 1971 că traducătorii *Tetraevanghelului* de la Sibiu ar fi apelat şi la *Noul Testament* al lui Luther, indicând o serie de corespondențe care se explică numai prin analogie cu textul german. După ce a supus analizei exemplele date de Petrovici, alături de altele noi, Alexandru Mareş se întreabă, pe bună dreptate, dacă

[7] Vezi Alexandru Mareş, *Originalele primelor traduceri românești ale Tetraevanghelului şi Psaltirii*, în *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1982, p. 183–205; idem, *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 259–281.

BDD-A6955 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:42 UTC)

nu cumva traducerea s-a efectuat mai întâi din germană, iar ulterior, în vederea tipăririi, a fost colaționată cu o versiune slavonă de tip A. Autorul recunoaşte că modul în care s-au valorificat cele două surse străine la realizarea versiunii româneşti (simultan sau succesiv, şi în ce ordine) este mai greu de stabilit. Nu vom analiza aici toate exemplele comentate, ci ne vom opri doar asupra a două contexte. În prima parte din Mt 9, 16, varianta din ES este următoarea: *Nimenile nu cârpeaşte cu petecul nov veşmântul vechi*. Echivalarea se distanțează de textul slavon, unde pentru sintagma *petecul nov* apare *plata nebělena* (cu semnificația „pânză nealbită, nebilită"). În CT corespondența cu originalul slavon este evidentă: *Nime amu nu poate spărtura cârpi cu pânză nenălbită spre cămaşă veche*. După ce arată că şi în *Vulgata* apare forma *rudis*, cu sensul „brut, crud, nelucrat", Petrovici indică segmentul corespunzător din traducerea lui Luther: *einem Lappen von neuem Tuch* (cu semnificația „un petec de postav nou"). Ținem să facem aici o observație privind configurația pasajului respectiv în diferitele versiuni latineşti. Într-adevăr, în VgCl, versetul respectiv are următoarea formulare: *Nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus*. O variantă asemănătoare întâlnim şi la Erasm: *Nullus autem immittit assumentum panni rudis in vestem veterem*. La Beza, în schimb, sintagmei *petecul nov* îi corespunde întocmai forma *panniculus novus*, versetul fiind următorul: *Nullus autem indit panniculum novum in vestimentum vetus*. Într-o altă traducere românească din secolul al XVII-lea, *Noul Testament de la Bălgrad* din 1648, a cărui descendență o vom analiza mai jos, întâlnim, de asemenea, o transpunere fidelă a textului latin stabilit de Théodore de Bèze: *Deci nime nu va cârpi veşmântul vechiu cu peatec nou*. Un alt exemplu de concordanță cu textul lui Luther menționat de E. Petrovici apare în Mt 12, 43: PS *locure uscate* (cf. sl. *bezĭ vodnaa* „fără apă") – germ. *dürre Stätten*; cf. CT *fără-de-apă*. Corespondența apare însă în toate versiunile latineşti: VgCl *loca arida*; Erasm *arentia loca*; Beza *arida loca*. Sursa germană nu este deci singura care poate fi invocată în aceste contexte. Vom reveni cu un alt prilej asupra corespondențelor dintre versiunea sibiană a primei evanghelii şi un posibil model latin secundar, aflat în concurență cu cel german. O ipoteză mai nouă, formulată de Ioan-Florin Florescu[8], admite prezența unor concordanțe între ES şi versiunile husite ceheşti (*Biblia Olomoucká*), precum şi cu cele vechi germane de la sfârşitul secolului al XV-lea, editate şi tipărite de Johannes Mentelin, ipoteză asupra căreia nu ne pronunțăm deocamdată.

2.2. În legătură cu traducerea *Apostolului* este admis de filologi tot un model slavon, fiind notorie concluzia lui Bohuš Tenora, după care acesta ar aparține redacției a patra, prezentă în manuscrise şi tipărituri de proveniență slavă răsăriteană, aflate în circulație începând din secolul al XIV-lea. Potrivit Marianei Costinescu, traducerea comună din care descind cele trei versiuni româneşti, *Codicele Voronețean*, datat în c. 1563–1583 (CV), *Praxiul* coresian din 1566 (CPr) şi cel scris de popa Bratul în 1559–1560 (CB), urmează un prototip de redacție

[8] Vezi Ioan-Florin Florescu, *Le Tétraévangile de Sibiu (1551–1553). Nouvelles informations sur les sources de la première traduction en roumain des Évangiles*, în „Biblicum Jassyense". Romanian Journal for Biblical Philology and Hermeneutics, vol. I, 2010, p. 38–90.

BDD-A6955 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:42 UTC)

mediobulgară, revizuit pentru fiecare variantă în parte prin intermediul unor versiuni slavone diferite. În paralel, într-o anumită etapă a elaborării traducerii, s-a recurs şi de această dată la *Biblia* lui Luther, după cum susține regretata editoare a CV, alături de un izvor latin, prin care se explică porțiunile de text care nu își găsesc corespondentul în versiunile slavone cercetate. Autoarea precizează, totodată, că nu s-a colaționat textul tradus din slavonă direct cu ediția lui Luther, ca în cazul *Tetraevanghelului* sibian, ci cu un izvor românesc tradus din germană. Este adevărat însă că nu se absolutizează aceste filiații, din moment ce nu au putut fi consultate toate redacțiile slavone ale *Apostolului*. Problema identificării izvorului latin nu este pe deplin elucidată, întrucât mediul reformat în care s-a efectuat traducerea agrea, probabil, într-o măsură mai mare prelucrările de dată recentă ale textului neotestamentar față de *Vulgata*. De notat că versiunea *Noului Testament,* în greacă şi latină, a lui Erasm, apărută la Basel, în 1516, va fi reeditată şi de cercurile ecleziastice luterane din Transilvania, la Braşov, în 1557. Rămâne, aşadar, ca viitoarele investigații comparatiste să aducă noi precizări privind versiunea latină utilizată şi în ce proporții anume.

Am fixat câteva repere privind stadiul cercetărilor asupra autorității modelului slavon în efectuatea primelor traduceri româneşti ale textului biblic, concurat, destul de timid, de un model latin şi, respectiv, de unul german.

Nu vom insista asupra statutului modelului maghiar, adoptat singular în traducerea *Paliei de la Orăştie* din 1582, dar a cărui influență şi asupra altor traduceri româneşti ale textului biblic poate constitui un capitol încă deschis. Sunt relevante însă concluziile lui Mario Roques, expuse mai întâi într-un studiu din 1913[9] şi reluate în introducerea la ediția parțială a Paliei din 1925. Ideea centrală a studiului lui Roques este aceea că trăsăturile prin care *Palia* se detaşează de modelul maghiar nu provin nici din ebraică, nici din greacă, nici din slavonă, nici dintr-o versiune luterană. Traducătorii au apelat, după părerea sa, la o ediție a *Vulgatei* corectate, care se apropie de *Biblia* publicată la Tübingen, în 1573, de Lucas Osiander. Critica textuală îi permite să observe, de exemplu, că *Vulgata* a fost transpusă, de preferință, în capitolele 1–5 ale *Genezei* şi 1–16 ale *Exodului*. Dar nu toate pasajele diferite de *Pentateuhul* lui Gáspár Heltai din 1551 îşi au un corespondent în ediția lui Osiander, ceea ce îl determină să presupună folosirea şi a altor versiuni pentru unele concordanțe şi glose. Dacă împărțirea capitolelor 36–39 ale *Exodului* corespunde cu secțiunile tradiționale ale *Vulgatei*, în alte porțiuni versetele sunt dispuse întocmai după *Biblia* lui Luther sau după versiunile inspirate din aceasta. Împărțirea specială a capitolelor ar fi putut fi impusă, însă, posterior traducerii, în conformitate cu o altă sursă, nefructificată până atunci, având o structură similară. Analiza textuală comparativă pe care o întreprinde Roques pune în evidență, totodată, unele „contaminări”[10] care apar între diversele texte originale, între care cele de proveniență slavonă par să fi avut un rol mai mult formal.

[9] *L'original de la* ***Palia d'Orăştie***, în *Mélanges offerts à M. Émile Picot*, tome II, Paris, Librairie Damascène Morgand, 1913, p. 515–531.

[10] Legat de contribuția diferitelor surse, a se vedea şi Alexandru Gafton, *De la traducere la norma literară. Contribuția traducerii textului biblic la constituirea vechii norme literare*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012, p. 113–204.

BDD-A6955 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:42 UTC)

3. Încercările de identificare în aceeaşi epocă a unui model latin predominant, care l-ar fi precedat pe cel slavon sau ar fi fost simultan cu acesta, comportă o discuţie aparte. Într-un articol publicat în 1981, I.C. Chiţimia[11] vine cu un punct de vedere insolit în legătură cu originalele primelor traduceri româneşti. Istoricul literar avansează ideea că traducerea primitivă a psalmilor în limba română, cu referire specială la *Psaltirea Scheiană*, fructifică o traducere anterioară din limba latină, care, pentru „rămânerea în canonul ortodox oriental", a fost revizuită sau rescrisă pe baza unui text slavon. El îşi fundamentează teoria în funcţie de recurenţele unor termeni de origine latină, precum *mesereare* „milă", *pănătare* şi *părătare* „pătimire", *părat* „cerul gurii", *vence, vânce, învence, prevence* „a învinge", *a deşidera* „a dori". De asemenea, autorul face câteva paralelisme între „latinismele" din PS şi locurile corespunzătoare din *Vulgata*, ajungând la concluzia că nu poate fi vorba „de o întâlnire întâmplătoare a textelor". Oricât de tentantă ar fi o asemenea ipoteză, ea nu poate răsturna, deocamdată, concluziile la care s-a ajuns în acest capitol al cercetării filologice. Intervenţia lui Ion Gheţie[12] nu a fost numai o replică la teoria enunţată de I.C. Chiţimia, ci şi o abordare metodologică după care ar trebui să se ghideze orice demers de natură sursologică. În primul rând, simpla prezenţă în PS a unor cuvinte de origine latină nu este o garanţie că ele provin din ipoteticul izvor latinesc, şi nu din graiul viu al traducătorului sau al copiştilor. În al doilea rând, coincidenţele cu textul latinesc nu depăşesc, după cum observă I. Gheţie, 30–35 % dintre situaţiile luate în consideraţie. Considerăm că I.C. Chiţimia a selectat numai exemple care probau similitudini între formulările din latină şi cele din română. Daca vom alătura alte segmente paralele, filiaţia menţionată nu mai are nicio susţinere, aşa cum se poate observa în Ps 106, 38, unde prezenţa termenilor de origine slavă *blagoslovi* „a binecuvânta" şi *umnoji* „a înmulţi" exclude orice corespondenţă cu textul latinesc:

PS: *Şi blagoslovi ei şi umnojiră-se foarte; şi vitele lor nu nişchite.*
VgCl: *Et benedixit eis et multiplicati sunt nimis; et jumenta eorum non minoravit.*

Singura cale de a indica în mod corect sursa traducerii este, după cum conchide I. Gheţie, compararea exhaustivă a textului românesc cu cel slavon şi latin, în urma căreia se poate deduce în ce măsură versiunea românească reflectă unele soluţii proprii uneia dintre cele două versiuni care i-ar fi putut servi drept model.

O reexaminare a problematicii limbii-sursă a celor mai vechi traduceri în română ale *Psaltirii* a întreprins în ultimul timp Eugen Munteanu[13]. El porneşte de la ideea că, pe parcursul procesului de elaborare a traducerii, unul sau mai mulţi

[11] *Urme probabile ale unei vechi traduceri din latină în* ***Psaltirea Scheiană***, în RITL, XXX, 1981, nr. 2, p. 151–156.

[12] *A existat un izvor latin al psaltirilor româneşti din secolul al XVI-lea?*, în LR, XXXI, 1982, nr. 2, p. 181–185.

[13] *Slavon ou latin? Une réexamination du problème de la langue-source des plus anciennes traductions roumaines du Psautier*, în AUI, Secţ. III, e. Lingvistică, XI, 1994, p. 57–70; idem, *Lexicologie biblică românească*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008, p. 122–144.

BDD-A6955 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:42 UTC)

dintre traducători sau revizori au utilizat, exclusiv sau în acelaşi timp cu o versiune slavonă, şi o versiune latină. Pentru a-şi susţine demonstraţia, filologul ieşean compară cele mai vechi versiuni latine, ajungând la concluzia că PS prezintă convergenţe cu PsRom, o corecţie de fapt a primei traduceri în latină a textului sacru, cunoscută sub numele de *Vetus Latina* (sau *Itala*). În paralel, sunt redate formele din PsGal, cea de-a doua traducere a lui Ieronim, variantă adoptată şi în *Vulgata Clementina*. Dintre exemplele enunţate, câteva sunt edificatoare privind corespondenţele între PS şi PsRom, precum în Ps 102, 3:

PS: *Ce curăţeaşte toate fără-legile tale, ce vindecă toate lângorile tale.*
PsRom: *Qui propitius fit omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat omnes languores tuos*.
PsGal: *Qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat omnes infirmitates tuas*.
VgCl: *Qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis; qui sanat omnes infirmitates tuas*.

Într-adevăr, apare în acest context o identitate textuală între lat. *languores* şi rom. *lângorile*, reperabilă şi în *Psaltirea* lui Coresi. Forma este prezentă numai în PsRom, prin opoziţie cu lat. *infirmitates* din PsGal şi VgCl. În alte cazuri însă, acest gen de coincidenţe nu mai sunt probate între PS şi PsRom[14]. Vom relua exemplul oferit de autor din Ps 21, 30, pe care îl redăm de data aceasta în extensie:

PS: *Mâncară şi închirară-se toţi graşii pământului; şi într-însu cadu toţi ce deştingu îm pământu*.
PsRom: *Manducaverunt et adoraverunt omnes divites terrae; in conspectu eius procident universi qui descendunt in terram.*
PsGal: *Manducaverunt et adoraverunt omnes pingues terrae; in conspectu eius cadent omnes qui descendunt in terram.*
Vg Cl: *Manducaverunt et adoraverunt omnes pingues terrae; in conspectu ejus cadent omnes qui descendunt in terram.*

Perechea rom. *deştingu* – lat. *descendunt*, semnalată de E. Munteanu în favoarea ipotezei sale sursologice, este comună şi pentru restul versiunilor latineşti. În schimb, între PS şi PsRom apare divergenţa *graşii – divites* „bogaţii"; în PsGal şi VgCl, concordanţa este clară: *graşii – pingues*. Aceste exemple sunt suficiente, aşadar, pentru a pune la îndoială utilizarea curentă a unei anumite versiuni în latină (*Psalterium Romanum*) în traducerea iniţială a *Psaltirii Scheiene*. Cercetările privind posibilitatea utilizării unui model latin în traducerea primelor texte biblice în româneşte nu sunt deocamdată definitive şi unanim acceptabile.

4.1. Considerăm că translaţia propriu-zisă de la modelul slavon la cel latin se va produce abia la jumătatea secolului al XVII-lea, odată cu tipăriturile apărute la

[14] Pentru comparare am utilizat celebra ediţie a lui Jacques Lefèvre d'Étaples (Jacobus Faber Stapulensis): *Quincuplex Psalterium. Gallicum. Romanum. Hebraicum. Vetus. Conciliatum*, Paris, Henrici Stephani officina, 1509 (BAR Cluj, cota C 59570).

BDD-A6955 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:42 UTC)

Alba Iulia. Primele indicii, destul de vagi, privind originalul traducerii *Noului Testament* de la Bălgrad, din 1648, sunt furnizate chiar pe foaia de titlu, unde se arată explicit că textul este izvorât „cu mare socotință" dintr-o sursă grecească şi una slavonă. Cele două prefețe cu care se deschide cartea, prima dedicatorie, către principele Transilvaniei, iar a doua adresată cititorilor, lărgesc paleta sursologică prin menționarea, pe lângă aceste izvoare, şi a unui original latin. Considerăm că de fapt aceasta este versiunea principală după care s-a efectuat traducerea propriu-zisă în română, celelalte două izvoare fiind doar versiuni de control, menite să ateste, totodată, canonicitatea textului destinat clerului ortodox. Am presupus într-o lucrare anterioară[15] că traducerea *Noului Testament* de la Bălgrad a urmat o ediție bilingvă cu text paralel, în consonanță cu stadiul pe care îl atinsese, în acel moment, criticismul biblic luteran. Promovat de cercurile calvine de la Alba Iulia, acest tip de ediție greco-latină a fost pus, după părerea noastră, la dispoziția traducătorilor şi a revizorilor din anturajul lui Simion Ştefan, ediție pe care aceştia o vor fructifica în prima traducere integrală a textului neotestamentar în limba română. Faptul nu este în măsură să contrarieze, întrucât, peste câteva decenii, şi Nicolae Milescu, urmat de revizorii ulteriori ai traducerii sale, care va fi încorporată în cuprinsul *Bibliei* publicate la Bucureşti, în 1688, vor apela, în mare parte, la o ediție a *Septuagintei,* apărută la Frankfurt, în 1597, tot într-un mediu protestant. Modul de editare instituit de *Bibliile* poliglote câştiga tot mai mult teren în biblistica epocii.

Pornind de la asemănările care se constată între „şumele" fiecărui capitol al tipăriturii din 1648 şi textul scoliilor latine corespunzătoare, precum şi de la rolul gloselor marginale de a înregistra variante de traducere şi diferențe de ordin semantico-lexical față de alte versiuni de control, putem lua în considerare posibilitatea folosirii, cu precădere, de către traducătorii de la Alba Iulia a unei ediții greco-latine de tip poliglot. Astfel de ediții bilingve vor apărea în tipografia familiei Estienne, începând de la mijlocul secolului al XVI-lea. Textul-etalon va fi Editio Regia (Royale Edition) publicată de Robert Estienne (Stephanus) la Paris, în 1550, care fructifica versiunea lui Erasm. În aceeaşi oficină va fi editată sistematic, începând din 1565, o nouă prelucrare în latină a textului lui Erasm, efectuată şi adnotată minuțios de teologul francez Théodore de Bèze (Theodorus Beza), discipolul lui Calvin (publicată mai întâi de Robert Estienne, în 1556), în paralel cu textul grecesc şi cu vechea versiune din *Vulgata*, cu numeroase amendamente conjecturale[16]. Dar atât tipăritura din 1569, cât şi primele ediții cuprinzând traducerea lui Beza nu dispuneau de un aparat critic complet, inclusiv de reproducerea în paralel a tuturor versiunilor, aşa cum se va proceda abia în ediția genevează din 1580. O ediție mai apropiată de data traducerii este *Novum Testamentum graece & latine*,

[15] Eugen Pavel, *Carte şi tipar la Bălgrad (1567–1702)*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001, p. 163–167.

[16] Vezi Jan Krans, *Beyond What is Written: Erasmus and Beza as Conjectural Critics of the New Testament*, New Testament Tools and Studies 35, Leiden & Boston, Brill, 2006, p. 195–332.

BDD-A6955 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:42 UTC)

tipărită la Geneva, în 1611, în oficina lui Samuel Crispin, care reia textul stabilit de Henri II Estienne, cu o prezentare pe trei coloane (în greacă, în versiunea nouă a lui Beza şi în versiunea veche din *Vulgata*), având la fiecare capitol câte un rezumat (*argumentum*). Rezumate identice apar şi în ediția geneveză din 1604, însă textul este dispus numai pe două coloane: versiunea grecească şi versiunea lui Beza. Glosele marginale explicative foarte amănunțite, precum şi posibilitatea confruntării a două versiuni latine cu prototipul grecesc, constituiau, astfel, pentru editorii de la Alba Iulia un model de critică textuală de înaltă ținută, pe care l-au aplicat în mod consecvent. Cert este că acest tip de editare ştiințifică a textului biblic, bazat pe traducerea din greacă a *Noului Testament* efectuată de către Théodore de Bèze, constituia, în acel moment, una dintre sursele cele mai autorizate în epocă. Aceasta va fi urmată îndeaproape şi de traducătorii în engleză ai versiunii King James[17] şi va sta la baza edițiilor elzeviriene, începând din 1624, adoptate ulterior ca „textus receptus".

Am demonstrat că cea mai mare parte a coincidențelor dintre rezumatele capitolelor *Noului Testament* din 1648 şi cele întâlnite în ediția lui Beza nu sunt datorate hazardului, ci ele sugerează o posibilă relație de filiație. Vom oferi şi alte exemple în acest sens, care probează existența unor concordanțe evidente, fără însă a fi transpuse mecanic, ci chiar corelate mai exact de către traducătorii bălgrădeni:

Mc 16

Beza

1. Christi resurrectio. 9. Christus apparet Maria Magdalenae et aliis. 15. Mittit Apostolos ad praedicandum. 19. Ascensio Christi.

NTB

1. Scularea lui Hristos. 9. Hristos să arată Mariii Magdalinii şi altor. 15. Trimise apostolii a propovedui. 19. Suirea lui Hristos.

Ap 5

Beza

1. Librum septem sigillis obsignatum. 3. Quem nemo aperire poterat. 6. Agnus ille Dei. 6. Dignus qui ipsum aperiat. 12. Omnium cœlistium voce decantatur.

NTB

1. Carte sămnată cu 7 peceți. 3. Pre carea nime nu o poate deşchide. 6. Mielul lui Dumnezău. 9. Destoinic să o deşchiză, cum cântă toți ai ceriului.

Similitudinile cu unele izvoare latine nu se limitează numai la nivelul rezumatelor introductive, inexistente în *Vulgata*, ci apar şi în alte porțiuni ale textului. Un indiciu privind utilizarea unei anumite surse latine drept versiune de

[17] A se vedea Irena Dorota Backus, *The Reformed Roots of the English New Testament: The Influence of Theodore Beza on the English New Testament*, Pittsburgh, PA, Pickwick Press, 1980.

BDD-A6955 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:42 UTC)

bază îl constituie glosa la toponimul *Vad Bun: greceaşte îl chema acel loc Pulcru* (FA 27, 8). Termenul corespunde, în realitate, formei din versiunea lui Beza, unde apare *Pulchros portus*, spre deosebire de versiunea greacă, unde întâlnim sintagma *Καλοὶς Λιμένας*. Menționăm că şi în traducerea lui Erasm apare *Pulchriportus*, iar în varianta lui Tremellio, *Portus pulchri*, spre deosebire de *Vulgata*, unde echivalența este *Boniportus*.

Vom compara în continuare un verset din *Rugăciunea domnească*, în cele două ocurențe evanghelice. În Lc 11, 3, formularea din NTB (*Pâinea noastră de toate zilele dă-ne noao astăzi*) corespunde întocmai *Vulgatei* (*Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*), dar şi, parțial, versiunilor lui Beza (*Panem nostrum quotidianum da nobis in diem*) şi Erasm (*Panem nostrum quotidianum da nobis quotidie*). În schimb, în Mt 6, 11, traducătorii de la Bălgrad optează tranşant pentru noua variantă a lui Beza, identică în acest loc cu cea din Erasm: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*; NTB *Pâinea noastră de toate zilele dă-ni-o noao astăzi*; cf. Vulgata *Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie*. Notăm că, în acelaşi context, Petru Pavel Aron tradusese în 1760–1761 pasajul din *Vulgata* cu fidelitate şi o anumită adecvare stilistică: *Pânea noastră ce mai presus de fire dă-ne noao astăzi*. Translația de la paradigma de sorginte slavonă (*Pita noastră săţioasă dă-ne noao astăzi/în toate zilele*), întâlnită la Coresi, la cea de inspirație occidentală s-a generalizat, prin urmare, în formula Rugăciunii domneşti, care circula în epocă, precum şi în întreg cuprinsul primei traduceri a *Noului Testament* în limba română.

4.2. În cazul *Psaltirii* de la Bălgrad din 1651, versiunea de bază pe care au valorificat-o cărturarii ardeleni, aşa cum arătat pe larg în alt loc[18], traducerea în latină a lui Sante Pagnini, în forma latinizantă a numelui, Xantes Pagninus (c. 1470–1541)[19]. Renumitul orientalist italian a realizat, după o muncă de 30 de ani, o nouă traducere din ebraică a *Bibliei*, prima în latină în care sunt numerotate distinct versetele fiecărui capitol. Noua traducere a *Bibliei* a fost publicată, mai întâi, de Robert Estienne, la Lugdunum (Lyon), în 1528, o altă ediție a aceleiaşi versiuni fiind îngrijită de Michel Servet, la Lyon, în 1542. *Biblia* latină a lui Pagnini, apreciată pentru traducerea foarte literală, va fi preluată, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în cadrul edițiilor poliglote scoase, mai întâi, de Plantin, iar mai apoi în cele apărute sub îngrijirea lui François Vatable. Aceste ediții se remarcau prin câteva principii

[18] Eugen Pavel, *op. cit.*, p. 180–200.

[19] În legătură cu opera lui Pagnini, a se vedea Richard Simon, *Histoire critique du Vieux Testament*, Rotterdam, Reinier Leers, 1685, p. 313–318; Timoteo M. Centi, *L'attività letteraria di Santi Pagnini (1470–1536) nel campo delle scienze bibliche*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum", XV, 1945, p. 5–51; Giovanni Luzzi, *Santi Pagnini e la sua traduzione latina della Bibbia*, Torre Pellice (Torino), Arti Grafiche „L'Alpina", 1946 (extras din „Bollettino della Società di Studi Valdesi", vol. 79–82, 1943–1944); Edgar Wind, *Sante Pagnini and Michelangelo. A Study of the Succession of Savonarola*, în „Gazette des Beaux-arts", XXVI, 1944 [apărut în 1947], p. 211–246; Anna Morisi Guerra, *Santi Pagnini traducteur de la Bible*, în *Théorie et pratique de l'exégèse.* Actes du troisième colloque international sur l'histoire de l'exégèse biblique au XVIe siècle (Genève, 31 août–2 septembre 1988). Textes réunis par Irena Backus et Francis Higman, Genève, Libraire Droz S.A., 1990, p. 191–198.

BDD-A6955 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:42 UTC)

comune de redactare: dispunerea textului biblic pe patru coloane (ebraică, greacă, *Vulgata* şi noua traducere a lui Pagnini), un aparat critic riguros, cu ample note infrapaginale, precum şi redarea titlurilor ebraice ale cărţilor *Vechiului Testament.* Am luat în considerare, pentru confruntare, o ediţie din *Biblia Sacra,* în două volume, apărută, în îngrijirea lui Arias Montanus, la Anvers/Antwerpen, în oficina plantiniană, în 1572. Pe lângă aceasta, am avut în vedere şi ediţia adnotată de Vatable, realizată tot pe baza versiunii lui Sante Pagnini, tipărită în 1616, la Heidelberg, în două volume. Modelul prelucrat în *Psaltirea* de la Bălgrad, din 1651, este recognoscibil, aşadar, atât prin titlurile ebraice reproduse, cât, mai ales, în corespondenţele ce se pot evidenţia între textul românesc şi textul latin stabilit de Pagnini, cu care concordă majoritatea soluţiilor adoptate de traducătorii ardeleni. Am constatat, pe de altă parte, raportări sporadice la textul grecesc, pe lângă cele privind structura şi numerotarea psalmilor, ca şi la *Vulgata*, multe dintre acestea fiind incluse în glosele marginale, care formează în multe cazuri un aparat critic sui-generis. Vom aduce câteva exemple noi în favoarea acestei filiaţii pe care am propus-o. În Ps 86, 4, dependenţa PB faţă de textul latin al lui Pagnini este totală, în opoziţie cu textul Vulgatei:

PB: *Pomeni-voiu Eghipetul şi Vavilonul între cunoscuţii miei; iată Palistina şi Tirul şi cu Arapiia, cesta au născut acolea.*
VgCl: *Memor ero Rahab et Babylonis, scientium me; ecce alienigenae, et Tyrus, et populus Æthiopum, hi fuerunt illic.*
LXX: *μνησθήσομαι Ρααβ καὶ Βαβυλῶνος τοῖς γινώσκουσίν με· καὶ ἰδοὺ ἀλλόφυλοι καὶ Τύρος καὶ λαὸς Αἰθιόπων, οὗτοι ἐγενήθησαν ἐκεῖ.*
Pagnini: *Memorabo Ægyptum et Babel inter scierntes me; ecce Pelesthina, et Tyrus cum Æthiopia, iste nmatus est ibi.*

Un alt exemplu privind modalitatea complexă de traducere dublă este ilustrat în Ps 2,12:

PB: *Sărutaţi Fiul (luaţi învăţătură); ca să nu să mânie (Domnul) şi să periţi din calea direaptă.*
VgCl: *Apprehendite disciplinam, nequando irascatur Dominus, et pereatis de via justa.*
LXX: *δράξασθε παιδείας, μήποτε ὀργισθῇ κύριος καὶ ἀπολεῖσθε ἐξ ὁδοῦ δικαίας.*
Pagnini: *Osculamini Filium, ne forte irascatur, et pereatis in via.*

În secvenţa *sărutaţi Fiiul (luaţi învăţătură)*, traducerea prin filieră latină din ebraică *(osculamini Filium)* este dublată în paranteză cu varianta din celelalte versiuni: LXX *δράξασθε παιδείας*; Vg *apprehendite disciplinam*; sl. prĭimite nakazanĭe; vezi şi PS, CP_1, CM *luaţi învăţătură*; cf. şi PH *prindeţi învăţătura*; CP_2 *certarea învăţătură*. Restul versetului din PB urmează, de asemenea, structura din *Septuaginta* şi din *Vulgata*. Cărturarii de la Alba Iulia instituie în traductologia noastră metoda umanistă a comparării izvoarelor, realizând, totodată, primele ediţii cu o pronunţată tentă critică.

O altă încercare de a se detaşa de originalul slavon în favoarea celui latin îi va aparţine, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, lui Dosoftei, care în epilogul

BDD-A6955 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:42 UTC)

Psaltirii de-nțăles din 1680 afirmă că „s-au tălmăcit de pre izvodul lui S-tii Ieronim, carile-i elineaşte, şi lătineaşte, şi evreiaşte", precizând că „noi de pre-acel izvod foarte am silit de-am pus cuvintele precum să află acolo". Vom analiza cu un alt prilej versiunea şi tipul de ediție poliglotă utilizate de cărturarul moldovean[20].

5. Edițiile integrale ale Sfintei Scripturi, începând cu *Biblia* de la Bucureşti din 1688, se revendică masiv de la modelul elen, respectiv de la *Septuaginta*, în timp ce sursele slavone sau latine sunt trecute pe un plan secundar, fără a fi însă total ignorate. Astfel, sursele traducerii primare ale lui Nicolae Milescu efectuate între anii 1661–1664[21] sunt menționate chiar în *Cuvântul-înainte către cititori* din ms. 45 (BAR, Cluj), din care derivă BB, şi anume ediția *Septuagintei* din 1597, de la Frankfurt („Frangofort"), considerată a fi „un izvod carele-i mai ales decât toate altele". La acesta se adaugă, pentru comparație, „izvodul slovenescu", identificat cu ediția de la Ostrog din 1581, apoi altul în „leteneşte", probabil una dintre edițiile uzuale ale *Vulgatei*, scoase în fosta oficină plantiniană de la Anvers/Antwerpen, precum cele apărute în 1599, 1619, 1628 sau în 1645. Nu optăm pentru una dintre tipăriturile similare anterioare din acest centru datorate lui Christophe Plantin, întrucât acestea erau, de regulă, ediții poliglote, lucru pe care prefațatorul nu l-ar fi trecut sub tăcere în explicațiile sale de natură sursologică. Este adus în discuție tot în preambul şi un „alt izvod letenescu, ce au fost scos de curând den limba jidovască", în care am putea să presupunem una dintre noile traduceri în latină din *Biblia Sacra* realizate de ebraişti renumiți precum Sante Pagnini, Sebastian Münster, Léon de Juda, Sébastien Castalion sau de Emanuele Tremellio, împreună cu François de Jon, apărute succesiv în secolul al XVI-lea, iar unele reeditate şi în secolul următor. O sursă slavonă declarată stă la baza unei alte traduceri complete a Sfintei Scripturi, conservată în ms. BAR 4389, atribuită lui Daniil Andrean Panoneanul, în a cărei prefață modelele urmate sunt delimitate astfel: „Drept aceaea, alăturând izvodul slovenesc carele au fost tipărit în Russia cea mică, în cetatea Ostrovului, şi izvodul lătinesc, care au fost tipărit în cetatea Antverpiei, şi acel izvod rumânesc de care se spuse mai sus, aşa de pre dânsele cu multă socotință am prepus".

În privința *Bibliei* tipărite la Blaj, în 1795, alături de *Biblia* din 1688 şi de ediția critică de referință a *Septuagintei*, apărută la Franeker, în 1709, aparținând lui Lambert Bos, este pusă la contribuție, într-o măsura mai mică, şi o ediție greco-latină a lui François Vatable, precum cele apărute la Heidelberg în 1586, 1599 sau în 1616, sub îngrijirea lui Corneille-Bonaventure Bertram, text reeditat, la Paris, în 1729–1745[22]. Aparatul critic al *Bibliei* lui Samuil Micu conține, de asemenea, o serie de trimiteri la alte izvoare, între care se detaşează *Vulgata* (din care vom reda pasajele corespunzătoare fiecărei referințe):

[20] Vezi şi Dragoş Moldovanu, *Miscellanea philologica*, în LR, XXXIII, 1984, nr. 5, p. 420–425.

[21] A se vedea, în acest sens, şi Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 106–171.

[22] Vezi Eugen Pavel, *Între filologie şi bibliofilie*, Cluj-Napoca, Biblioteca „Apostrof", 2007, p. 102–103.

BDD-A6955 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:42 UTC)

Nm 11, 25: *Iară deaca s-au odihnit duhul într-înşii, au prorocit şi apoi nu au mai adaos (a)*; nota *a*, p. 132: *Bibliia letinească Vulgata are: Şi după ce au odihnit întru ei Duhul, au prorocit, şi mai mult nu au încetat*; cf. VgCl: *Cumque requievisset in eis Spiritus, prophetaverunt, nec ultra cessaverunt*.

Jd 8, 13: *Şi s-au întors Ghedeon, feciorul lui Ioas, de la războiu, de la suirea Aresului (a)*; nota *a*, p. 221: *Vulgata are: înainte de răsăritul soarelui*; cf. VgCl: *Revertensque de bello ante solis ortum*.

1 Rg 24, 4: *şi Saul au întrat ca să se gătească (a);* nota *a*, p. 262: *Sirul are: şi Saul au întrat ca să doarmă. Latinul are: ca să-şi deşearte pântecele*; cf. VgCl: *ut purgaret ventrem*.

Modelul latin se va impune categoric prin traducerea *Vulgatei*, în 1760–1761, de episcopul ardelean Petru Pavel Aron şi colaboratorii săi. Sursa transpunerii corpusului veterotestamentar apusean o constituie versiunea revizuită a *Vulgatei*, publicată la Roma, în 1592, aşa-numita *Biblie* a Papei Clement al VIII-lea *(Sixto-Clementina),* devenită, în urma corecturilor efectuate în cuprinsul ediţiilor din 1593 şi 1598, *textus receptus* al bisericii catolice. Ediția propriu-zisă pe care au utilizat-o, după toate probabilităţile, traducătorii români, intitulată *Biblia Sacra Vulgatae editionis*, a văzut lumina tiparului la Veneția, în oficina lui Nicolò Pezzana, în 1690. Din păcate, impactul acestei opere în cultura românească a fost limitat, nu atât datorită literalităţii excesive a traducerii, cu o limbă suprasaturată de calcuri şi semicalcuri după latină, cât datorită nepublicării manuscrisului (păstrat actualmente la BAR Cluj) la data elaborării sale. Este posibil ca o anumită reticenţă a mediilor ecleziastice din Transilvania, unde biserica greco-catolică îşi păstrase orientarea de rit bizantin, corelată cu moartea episcopului P.P. Aron în 1764, iar, mai apoi, cu apariţia, în 1795, a *Bibliei* traduse de Samuil Micu să fi condus la trecerea într-un cvasianonimat a celei de-a doua traduceri integrale a textului biblic din latină în limba română[23].

6. Câteva concluzii se impun privind statutul modelului slavon versus modelul latin în traducerile biblice româneşti din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea:

A. Versiunile latineşti sunt folosite la început doar ca versiuni de control în cursul traducerii sau al reviziei.

B. Acceptând colaborarea mai multor traducători la aceeaşi lucrare, probabil că doar unii dintre aceştia au apelat la originalul latin, de unde şi apariţia unor coincidenţe şi echivalări evidente doar în anumite porţiuni ale textului.

C. În situaţiile în care se îndepărtează de sursa slavonă, traducătorii/editorii încearcă să disimuleze acest fapt prin mai multe modalităţi:
   a) redarea în paralel a textului slavon, chiar şi atunci când nu concordă cu traducerea românească (CB);
   b) păstrarea unor titluri de cărţi sau subtitluri în slavonă (PO, NTB);

[23] Idem, *Arheologia textului*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2012, p. 58–68.

BDD-A6955 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:42 UTC)

c) afirmarea derutantă în prefețe a probității cu care s-a apelat la izvorul tradițional ortodox („tipărit în Țara Moscului", după cum se afirmă în NTB);
d) menținerea structurii compoziționale de inspirație slavonă, respectiv împărțirea textului în pericope (zaceale), în paralel cu împărțirea în versete, preluată din sursa originală greco-latină;
e) inserarea îndrumărilor liturgice şi tipiconale în slavonă, pentru uzul liturgic.

D. Sub aspect sursologic, asistăm, pentru prima dată, la o mutație, prin trecerea de la modelul slavon şi, respectiv, de la cel maghiar din secolul al XVI-lea, la modelul umanist greco-latin, consacrat în spațiul european prin traducerile textului biblic aparținând lui Sante Pagnini şi Théodore de Bèze efectuate la mijlocul secolului al XVII-lea la Bălgrad.

E. Traducerile integrale ale Sfintei Scripturi în limba română din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea preiau, cu câteva excepții, prototipul din LXX, modelul slavon, ca şi cel latin, manifestându-se în câteva opere singulare, care nu vor mai primi girul tiparului.

SURSE

BB = *Bibliia, adecă Dumnezeiasca Scriptură ale ceii Vechi şi ale ceii Noao Leage,* Bucureşti, 1688 (ed. I.C. Chițimia, Mihai Moraru, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988, reed. 1997; ed. Vasile Arvinte, Ioan Caproşu, Alexandru Gafton, Laura Manea, N. A. Ursu, vol. I–II, Iaşi, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2001–2003).

BBl = *Bibliia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi şi a ceii Noao*, Blaj, 1795 (ed. Ioan Chindriş, Eugen Pavel, Roma, Tipografia Vaticana, 2000).

Beza = *Novum Iesu Christi Testamentum, graece & latine*, Theodoro Beza interprete, [Geneva], Apud Samuelem Crispinum, MDCXI [1611].

CB = *Codicele Bratul*, 1559–1560 (ed. Al. Gafton, Iaşi, Editura Univesității „Alexandru Ioan Cuza", 2003).

CM = Coresi, *Molitvenic rumânesc*, Bălgrad, c. 1567–1568 (ed. Vladimir Drimba, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1998).

CP = Coresi, *Psaltire*, Braşov, 1570.

CP_1 = Coresi, *Psaltirea slavo-română*, Braşov, 1577 (ed. Stela Toma, Bucureşti, Editura Academiei, 1976).

CP_2 = Şerban Coresi, *Psaltirea slavo-română*, Braşov, c. 1589.

CPr = Coresi, *Praxiu*, Braşov, c. 1566 (ed. I. Bianu, Bucureşti, Cultura Națională, 1930).

CT = Coresi, *Tetraevanghelul*, Braşov, 1561 (ed. Florica Dimitrescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1963).

CV = *Codicele Voronețean*, c. 1563–1583 (BAR, ms. rom. 448; ed. Mariana Costinescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981).

Erasm = *Novum Testamentum Iesu Christi, graece et latine*, primo quidem studio et industria Des. Erasmi Roter. accurate editum, Basileae, Per haeredes Nicolai Bryling, 1571.

ES = *Tetraevanghelul slavo-român*, Sibiu, 1551–1553 (ed. facsimilată Emil Petrovici, L. Demény, Bucureşti, Editura Academiei, 1971).

Gaster CR = Gaster, M., *Chrestomatie română*, vol. I–II, Leipzig–Bucureşti, F. A. Brockaus & Socec et co., 1891.

LXX = *Septuaginta*. *Id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes* (ed. Alfred Rahlfs, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1979).

BDD-A6955 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:42 UTC)

NTB = *Noul Testament sau împăcarea au Leagea Noao a lui Isus Hristos, Domnului nostru*, Bălgrad, 1648 (ed. Dalila-Lucia Aramă *et al.*, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1988; reed. 1998).

Pagnini = *Hebraicorum Bibliorum Veteris Testamenti latina interpretatio*, opera olim Xantis Pagnini Lucensis nunc verò Benedicti Ariae Montani Hispalensis (…), Antuerpiae, Christophorus Plantinus regius prototypographus excudebat, [1572].

PB = *Psaltire*, Bălgrad, 1651 (ed. Alexandra Moraru, Mihai Moraru, Alin Mihai Gherman, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2001).

PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, c. 1501–1510 (BAR, ms. rom. 3077; ed. Ion Gheție şi Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005).

PO = *Palia de la Orăştie*, 1582 (ed. Viorica Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei, 1968; ed. Vasile Arvinte, Ioan Caproşu, Alexandru Gafton, Sorin Guia, Iaşi, Editura Univesității „Alexandru Ioan Cuza", 2005).

PS = *Psaltirea Scheiană*, c. 1573–1578 (BAR, ms. rom. 449; ed. I. Bianu, Bucureşti, Carol Göbl, 1889; cf. *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din sloveneşte*, I, ediţiune critică de I.-A. Candrea, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Co, 1916).

PsGal = *Psalterium Gallicanum* (ed. Jacques Lefèvre d'Étaples, Paris, Henrici Stephani officina, 1509).

PsRom = *Psalterium Romanum* (ed. Jacques Lefèvre d'Étaples, Paris, Henrici Stephani officina, 1509)

VgA = *Biblia Vulgata*, trad. P. P. Aron et al., vol. I–V (ed. I. Chindriş, Niculina Iacob, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005).

VgCl = *Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti V. P. M. iussu recognita atque edita*, Romae, Ex Typographia Vaticana, MDXCVIII [1598] (ed. Michael Hetzenauer, Ratisbonae et Romae, Sumptibus et typis Friderici Pustet, 1914).

ABSTRACT

In the beginning, there are examined several perspectives on the authority of the Slavonic originals in the compilation of the first Romanian translations of the biblical text in the sixteenth century, against the background of their rather pale contenders, namely the Latin model and, respectively, the German one. The hypothesis that the primitive translation of the Psalms into Romanian valorized a previous translation from Latin – possibly from the *Psalterium Romanum*, a translation that was supposedly revised or rewritten on the basis of a Slavonic version, for inclusion in the Oriental canon – is not sufficiently credible. Nor is the opinion concerning the use of Luther's original in the translation of portions of text from the *Tetraevangelion* of Sibiu in 1551–1553 irrefutable, as in these passages there are also similarities with Theodore Beza's edition of the New Testament. The actual mutation from the Slavonic to the Latin model occurred only at the middle of the eighteenth century, with the printed versions that appeared in Alba Iulia, which adopted the sources of Greek-Latin humanism, consecrated in the European space through the new translations of the biblical text made by Sante Pagnini and Theodore Beza. The complete editions of Holy Scripture into the Romanian language, among which were included the 1688 *Bible* from Bucharest and the 1795 *Bible* from Blaj, were largely derived from the Greek model, more specifically, from the *Septuagint*, while the Slavonic and Latin sources were relegated to the background, without being totally ignored. The Latin model categorically imposed itself through the translation of the *Vulgate* into Romanian, in 1760–1761, by the Transylvanian Bishop Petru Pavel Aron and his collaborators, whose source was a revised version, published in Rome in 1592 and re-edited in 1593 and 1598: the so-called *Bible* of Pope Clement VIII (*Sixto-Clementina*).

Keywords: the Biblical text, sources of translation, the Slavonic model, the Latin model, Sante Pagnini, Theodore Beza.

BDD-A6955 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:42 UTC)